

Katarzyna Orszulak-Dudkowska

katarzyna.dudkowska@uni.lodz.pl

<https://orcid.org/0000-0002-1997-6105>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Filozoficzno-Historyczny

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej

Relacje kobiet z roślinami – od tradycyjnego folkloru po współczesną codzienność O potrzebie związków człowieka z naturą

*Women's relationships with plants – from
traditional folklore to modern everyday life. On the need for
relationships between humans and nature*

Przyroda traktowana jako aktywny uczestnik rzeczywistości społeczno-materialnej, relacyjnej sieci współzależności, w której współistnieją ludzie, nie-ludzie, przedmioty, krajobrazy i technologie stanowi istotny przedmiot zainteresowań antropologii posthumanistycznej (por. Ingold 2003; 2011; Majbroda 2021). Szczegółowo rozpatrywane udziały różnych gatunków roślin w kształtowaniu sposobu życia tradycyjnych społeczności eksponowane są w pracach z obszaru etnografii środowiskowej, etnobotaniki, a także studiów nad folklorem (por. Kujawska i in. 2016; Bartmiński 2022). Wątek tego rodzaju powiązań człowieka ze środowiskiem naturalnym, także światem roślinnym, pojawia się również w szerszym dyskursie społecznym, co potwierdzają podejmujące ten temat rozmaite debaty publiczne, inicjatywy społeczne oraz wystawy muzealne¹.

¹ Jednym z przykładów takich działań jest wystawa czasowa „Kwiaty polskie” przygotowana przez zespół edukacji Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie (15.11.2023–15.11.2025), kierowana do młodych

Akcentowanie znanych z tradycji ludzko-roślinnych zależności wydaje się szczególnie ważne w czasie kryzysu klimatycznego i ekologicznego, wzrostu znaczenia w życiu społecznym nowoczesnych technologii informatycznych, a zwłaszcza sztucznej inteligencji, która odsuwa nas od myślenia o wadze naturalnych procesów środowiskowych. W diagnozowaniu i opisywaniu aktualnej sytuacji kulturowej coraz częściej wskazuje się na potrzebę powrotu do silnych związków człowieka z naturą. Szczególną wartość zyskują w tym kontekście odwołania do specyfiki współbycia ludzi i środowiska w kulturze tradycyjnej wsi, kojarzonej z przywiązaniem do ziemi, uprawą roli jako podstawą egzystencji i życiem w otoczeniu doskonale rozpoznanej, ale też intensywnie doświadczanej przyrody.

Tematyka wieloaspektowych związków roślin z życiem ludzkim podjęta została również w wydanej ostatnio monografii Sary Orzechowskiej *Kobiety i rośliny w folklorze polskim* (2024). W tej pracy autorka koncentruje się na relacjach między społecznością chłopską, w szczególności kobietami, a szeroko rozumianym środowiskiem, w którym one żyły, zarówno kulturowym, jak i przyrodniczym. Opisuje miejsce roślin w życiu kobiet uwzględniając silne uwikłanie wybranych gatunków w konteksty obrzędowe i wierzeniowe oraz ich potencjał sprawczego wpływania na otaczającą rzeczywistość w sposób nie tylko symboliczny, ale i dosłowny. W ujęciu autorki rośliny towarzyszą życiu chłopskiej kobiety na kolejnych etapach jej fizycznego i społecznego dojrzewania, służą potwierdzaniu zmian dokonujących się w kobiecej biografii. Ze względu na przedmiot zainteresowań S. Orzechowskiej praca ta lokuje się w obszarze antropologicznych badań nad folklorem, ale jednocześnie w szerszej perspektywie łączącej etnobotanikę, ekologię kulturową, *gender studies* oraz antropologiczne nurty badań nad relacjami ludzi i nie-ludzi. Potwierdza doskonale ustalenia antropologów, dotyczące ważności powiązań człowieka jako twórcy kultury z otaczającym go środowiskiem naturalnym (por. m.in. Herzfeld 2001: 241–268; Ingold 2003: 73–86; Macnaghten, Urry 2005: 228–279); ukazuje jak przyroda, a dokładnie wybrane rośliny, mają wpływ na ludzkie/kobiece zachowania – obrzędowe i powszednie, oddziałując także na szerszy charakter stosunków społecznych.

Tradycyjna kultura chłopska, głównie z przełomu XIX i XX w., stanowiąca tło podejmowanych w pracy rozważań, bardzo wyraźnie odzwierciedlała symbiozę człowieka ze światem przyrody, zarówno na poziomie życia codziennego, choćby poprzez stosowaną powszechnie sezonową i lokalną dietę roślinną czy działania gospodarcze, jak i w kontekstach obrzędowych, które mocno eksponuje autorka. W chłopskim światopoglądzie i wyrażającym go folklorze rośliny funkcjonowały niczym część ludzkiej osobowości, a także odbicie życia wewnętrznego, w sposób symboliczny wiązały się

odbiorców i ich rodzin, prezentująca w przystępnej i atrakcyjnej formie tradycyjną wiedzę o różnych gatunkach roślin znanych i wykorzystywanych w kulturze chłopskiej.

z przemianami ludzkiego losu i doświadczaniem świata. Za pomocą roślinnego kodu wyrażano najważniejsze w tej patriarchalnej kulturze wartości.

W pracy S. Orzechowskiej na uwagę zasługuje przeprowadzona przez autorkę rzetelna analiza tekstów folkloru pochodzących głównie z XIX i początku XX w. oraz wnikliwa kwerenda źródłowa, obejmująca materiały z dawnych etnograficznych czasopism (m.in. „Wisły”, „Zbioru Wiadomości do Antropologii Krajowej”, „Materiałów Antropologiczno-Archeologicznych i Etnograficznych”). Autorka, na podstawie analizy przekazów tradycyjnego folkloru chłopskiego (bajek, pieśni, legend), potwierdzonej licznymi cytataми oraz w oparciu o lekturę archiwalnych źródeł etnograficznych, kolejnym sekwencjom życia kobiety przyporządkowuje konkretne gatunki flory. Dziewczętom wkraczającym dopiero w fazę panieństwa odpowiadają kalina i wiśnia, pannom (dziewicom) – ruta, barwinek i rozmaryn. Z kobietami w okresie liminalnym, wchodzącymi w małżeństwo, powiązany jest chmiel, „zamieniający pannę w żonę”. Dojrzałym gospodyniom zaś jako kreatorkom życia uprawiającym włóknodajne rośliny, prządkom i tkaczkom oraz pełnoprawnym członkiniom społeczności lokalnych (żonom, matkom) towarzyszą konopie i len. Pozycję starszych kobiet dopełniają groch i grochovina, konotujące obumieranie i brak płodności. Ten biograficzny ciąg narracji o życiu chłopskich kobiet przełamują odwołania do ich relacji z wierzbą, wskazujące na ważne dodatkowe sensy kobiecości – wiedzę tajemną, umiejętności lecznicze i wróżbiarskie, czy wreszcie czarownictwo i związki ze światem diabelskim. Logiczna rekonstrukcja tych „kobieco-roślinnych” powiązań pozwala na przywołanie informacji o statusie kobiet w kulturze chłopskiej, ilustruje ich biograficzne doświadczenia od okresu dziewczęcego aż do starości, ale także pokazuje sposób funkcjonowania w tym kontekście roślin, czego dowodzą zamieszczone w pracy opisy ich wyglądu, właściwości i zastosowania oraz obrzędowych funkcji i znaczeń. Prezentowany całościowy obraz związków kobiet z roślinami jest nieco przewidywalny, ale jednocześnie doskonale koresponduje z typizacją jako ważną cechą poetyki folkloru.

Nawiązując do słów Tima Ingolda warto przypomnieć, że ludzie są zawsze uwikłani w sieć zależności z otaczającym środowiskiem; żyjąc w określonej ekoprzestrzeni przypisują nazwy i funkcje obiektom, których doświadczają i z którymi wchodzi w relacje, w efekcie włączając je do własnych systemów znaczeń; człowiek i otaczające go środowisko wzajemnie się więc warunkują, współistnieją w zależności, tworzą nierozdzielny ekosystem (Ingold 2003: 74–76). S. Orzechowska, w oparciu o przekazy tradycyjnego folkloru chłopskiego, rozpatrywane w szerszym ujęciu sytuacyjnym, ujawnia złożone, wieloaspektowe związki pomiędzy człowiekiem i otaczającym go ekosystemem, zależnym przecież od specyfiki topograficznej, klimatycznej, od określonych warunków glebowych i profilu prowadzonych upraw, a także od sytuacji gospodarczej. Pokazuje jak człowiek w oparciu o relację z roślinami rozwijał konkretne zachowania kulturowe (por. Herzfeld 2004: 250–258), w tym obrzędowe, które służyły budowaniu

i podtrzymywaniu jego przystosowania do środowiska (por. Campbell 1995: 17–18). Jednocześnie poprzez analizę tekstów folkloru i odniesienia do znaczeń oraz kulturowych funkcji wybranych roślin autorka przekracza granice chłopskiej kultury tradycyjnej, ukazując głębsze wymiary dynamicznych i złożonych powiązań zachodzących pomiędzy człowiekiem i roślinami, także we współczesnej codzienności.

Kluczową figurą w rozważaniach S. Orzechowskiej jest kobieta-chłopka, której losy ostatnio stanowią przedmiot zainteresowań badaczy wpisujących się w tzw. nurt ludowy (por. m.in. Kuciel-Frydryszak 2023; Wilczyńska 2023; Tosiek 2025). W tego typu podejściu eksponowany jest przede wszystkim trudny ogólnobytowy i ekonomiczny wymiar życia kobiet jako członkiń patriarchalnych rodzin chłopskich, opisuje się ich ciężką, nie do końca zauważalną pracę na rzecz gospodarstwa, podnosi kwestie przemocy wobec kobiet, ograniczenia ich praw i przedmiotowego traktowania. Praca S. Orzechowskiej poniekąd włącza się w ten nurt publikacji. Przywołując wiedzę o życiu wiejskiej kobiety, poprzez analizę przekazów folkloru i zapisów etnograficznych dotyczących zachowań obrzędowych, zwyczajów i różnych praktyk społecznych, potwierdza jej tradycyjną rolę w patriarchalnym świecie (jako żony, matki, gospodyni poświęcającej się dla dobra innych). Jednocześnie zaś w przedstawionych w książce opisach kobieta pojawia się jako osoba żyjąca w kulturze chłopskiej niejako „swoim życiem”, wykraczająca poza jasno wyznaczone jej role społeczne, a to wykroczenie umożliwia jej nieoczywiste i złożone związki ze światem roślin. Wskazać tu można choćby na kobiece praktyki uprawy wybranych gatunków (len, konopie), ich zbierania i obróbki (przędzenie) oraz szeroką wiedzę kobiet w zakresie zielarstwa i ziołolecznictwa, która stanowi ich wyraźną genderową specjalizację. Książka S. Orzechowskiej pokazuje, że sposób przystosowania człowieka do warunków środowiskowych uzależniony jest dodatkowo od takich czynników, jak płeć i powiązane z nią role społeczne oraz szersze struktury życia społecznego, jak np. typ rodziny czy warunki ekonomiczne. Tradycyjny folklor zaś w tym ujęciu stanowi ważne źródło wiedzy o pozycji kobiety w kulturze chłopskiej, uwikłanej w zależności ludzko-roślinne, w sposób bezpośredni, ale też symboliczny, niedostłowny i wielowymiarowy, wręcz ontologiczny. Zauważalny już w tytule związek kobiet i roślin trafnie koresponduje z dzisiejszymi społecznymi dążeniami do manifestowania różnych wymiarów kobiecości i próbami przededefiniowania ról społecznych w perspektywie krytyki dominujących dotychczas wzorców kulturowych.

Osobnej uwagi wymaga część książki odnosząca się do przemian zachodzących na polu związków ludzi z roślinami po II wojnie światowej, warunkowanych rozpadem tradycyjnych form życia, zmianą gospodarki i dominującej formy przekazu treści kulturowych, migracją zawodową, ruchami emancypacyjnymi kobiet oraz upadkiem kultury zielarskiej w Polsce. Autorka prezentując wyniki własnych badań, realizowanych m.in. w ramach projektu „Etnospizarnia ziemi dobrzyńskiej” (2019) oraz wniosków z dwóch anonimowych ankiet i obserwacji uczestniczących grup internetowych, stara się

zrewidować aktualną wiedzę o roślinach, sprawdza rozpoznawalność wybranych gatunków i znajomość ich leczniczych właściwości. Wyniki przeprowadzonych ankiet ujawniają, że w polskiej tradycji kulturowej roślinami zawsze zajmowały się głównie kobiety i ta prawidłowość wciąż występuje we współczesności, choć dotyczy przede wszystkim roślin domowych. W zebranych przez autorkę wypowiedziach dostrzec można zanik, ograniczenie lub silną modyfikację wiedzy zielarskiej, którą posiadały kobiety ze starszego pokolenia. Jednocześnie wśród młodszej generacji pojawiła się potrzeba rekonstrukcji tej dawnej ludowej mądrości i zainteresowanie fitoterapią oraz tęsknota za naturalnością i autentycznością w codziennych relacjach nie tylko międzyludzkich, ale także międzygatunkowych. Rozmówcy mówili o przyjemności wynikającej z obcowania z otaczającą ich dziś roślinnością, wyrażali chęć rozwijania i umacniania etnobotanicznych kompetencji. Choć, jak zauważa autorka, we współczesnych praktykach Polaków dostrzegalne są również wpływy innych tradycji kulturowych, powiązane z szerszymi zmianami stylu życia, m.in. używanie roślinnych kadzideł pochodzących z kultur pozaeuropejskich czy popularność ceremonii kakao, na temat której sama prowadziła też empiryczne badania w Meksyku. Problematyka współczesnych relacji ludzi i roślin z całą pewnością nie została w pracy omówiona w sposób wyczerpujący, wymaga bardziej uporządkowanych i pogłębionych badań etnograficznych, również z obszaru netnografii, ale podjęcie w pracy tej tematyki zasługuje jak najbardziej na uznanie.

Dostrzec można, iż podstawą zaprezentowanych w książce rozważań jest określony światopogląd i doświadczenie autorki, która, jako etnobotaniczka, zielarka i prezeska Fundacji Linnum, prowadząca profil *Chwaścior*y na Facebooku, wykazuje swoje kompetencje dotyczące fitoterapii i zastosowania ziół. W tym świetle praca S. Orzechowskiej dodatkowo ujawnia jak można w sposób harmonijny łączyć wiedzę etnograficzną z praktycznym działaniem. Tematyka książki pozwala wpisać ją w nurt popularnych ostatnio publikacji, nie tylko naukowych, podnoszących potrzebę odnawiania orientacji w świecie roślin i umiejętności wchodzenia z nimi w intensywne relacje – powrotu ludzi do obcowania z lasem, drzewami (por. Antosik 2025), praktykowania uprawy ogrodu (por. Vincent 2025), także nieprofesjonalnej hortiterapii, szczególnie w środowiskach miejskich, o czym świadczy m.in. zwiększająca się fascynacja użytkowaniem miejskich ogródków działkowych (por. Meszczyńska, Zdrowicka-Wawrzyniak 2024). Prezentowana w pracy perspektywa eksponuje zależność życiowych doświadczeń kobiet od cyklu przyrody, podnosi potrzebę zachowania kobiecych relacji międzypokoleniowych, wyrażanych poprzez znajomość właściwości roślin; sytuuje człowieka jako część większych, nieopozycyjnych zależności wobec innych organizmów (por. Kowalska 2022), co w kulturze chłopskiej było koniecznością i oczywistością. Folklor chłopski jawi się w tej sytuacji jako doskonały rezerwuuar ważnej, pochodzącej z tradycji kulturowej mądrości, badacz folkloru zaś przyjmując postawę zaangażowaną realizuje nie tylko cel poznawczy, ale również zmierzać może do wprowadzenia zmian w życiu

społecznym. Książka S. Orzechowskiej potwierdza, że odwołania do przekazów dawnego folkloru chłopskiego mogą stanowić obecnie sposób na kształtowanie postaw i działań proekologicznych, a w efekcie służyć osłabianiu siły kryzysu środowiskowego (por. Wróblewska 2022: 57–63), wskazywać na porządek świata, w którym ludzie nie są zewnętrznymi i dominującymi wobec przyrody.

Bibliografia

- Antosik, A. (2025). *Drzewnik. Leśna terapia w praktyce*. Białystok: Wydawnictwo Kobiece.
- Bartmiński, J. (red.) (2022). *Słownik stereotypów i symboli ludowych. Cz. 2. Rośliny*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Campbell, B. (1995). *Ekologia człowieka. Historia naszego miejsca w przyrodzie od prehistorii do czasów współczesnych* (przeł. M.A. Bitner). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Herzfeld, M. (2001). *Antropologia. Praktykowanie teorii w kulturze i społeczeństwie* (przeł. M.M. Piechaczek). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Ingold, T. (2003). Kultura i postrzeganie środowiska (przeł. G. Pożarlik). W: M. Kempny, E. Nowicka (red.), *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej* (s. 73–86). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ingold, T. (2011). *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*. London: Routledge.
- Kowalska, M.Z. (2022). Antropologia więcej niż ludzka jako praktyka badawcza i propozycja etyczna. *Etnografia Polska*, 66(1–2), 93–110. DOI: <https://doi.org/10.23858/EP66.2022.3063>.
- Kuciel-Frydryszak, J. (2023). *Chłopki. Opowieść o naszych babkach*. Warszawa: Wydawnictwo Marginesy.
- Kujawska, M., Łuczaj, Ł., Sosnowska, J., Klepacki, P. (2016). *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych. Słownik Adama Fischera*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Macnaghten, P., Urry, J. (2005). *Alternatywne przyrody. Nowe myślenie o przyrodzie i społeczeństwie* (przeł. B. Baran). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Majbroda, K. (red.) (2021). *Etnografia transrelacyjna. Poznanie i praxis w świecie ludzi i bytów poza-ludzkich*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Meszczyńska, M., Zdrowicka-Wawrzyniak M. (2024). Kierunek: RODOS w pandemii. O poszukiwaniu swojego miejsca na Ziemi, życiu bliżej natury. *Zeszyty Wiejskie*, 30, 189–206. DOI: <https://doi.org/10.18778/1506-6541.30.13>.
- Orzechowska, S. (2024). *Kobiety i rośliny w folklorze polskim*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Tosiek, A. (2025). *Przepraszam za brzydkie pismo. Pamiętniki wiejskich kobiet*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Vincent, A. (2025). *Dlaczego kobiety uprawiają ogrody. Opowieści o ziemi, siostrzeństwie i kobiecej sile* (przeł. I. Stankiewicz). Kraków: Insignis.
- Wilczyńska, E. (2023). Rolniczki w XIX i na początku XX wieku. W: P. Wielgosz (red.), *Ludowa historia kobiet* (s. 31–46). Warszawa: Wydawnictwo RM.
- Wróblewska, V. (2022). Folklor jako forma odpowiedzi na kryzys środowiskowy. W: E. Nowina-Sroczyńska, M. Kwaśkiewicz (red.), *Oblicza natury. Dyskursy antropologiczne* (s. 49–63). Bytów: Muzeum Zachodniokaszubskie w Bytowie.

Słowa kluczowe: kobieta, rośliny, folklor polski, kultura chłopska, etnobotanika, ekologia kulturowa, folklorystyka zaangażowana

Keywords: woman, plants, Polish folklore, peasant culture, ethnobotany, cultural ecology, engaged folkloristics